

Innowacyjny program

przygotowania do wykonywania pracy
zawodowej dla młodzieży z niepełnosprawnością

WSPÓŁCZESNY STAN BADAŃ DOTYCZĄCYCH EDUKACJI I ZATRUDNIENIA OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ UMYSŁOWĄ W POLSCE

Autor opracowania:
dr Katarzyna Mariańczyk
pod kierunkiem dr hab. Wojciecha Otrębskiego, prof. KUL

EUROPEJSKI
DOM SPOTKAŃ
FUNDACJA NOWY STAW

Lublin 2010

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Publikacja jest współfinansowana przez Unię Europejską
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Spis treści

1. Cel opracowania	3
2. Źródła informacji.....	3
3. Edukacja i zatrudnienie osób upośledzonych umysłowo w Polsce.....	3
3.1 Edukacja osób upośledzonych umysłowo	3
3.2 Zatrudnienie osób z upośledzeniem umysłowym.....	12
4. Wybrane organizacje wspierające działania związane m.in. z kształceniem zawodowym i zatrudnieniem osób upośledzonych umysłowo	19
5. Bibliografia.....	21

1. Cel opracowania

Celem opracowania jest prezentacja aktualnego stanu badań dotyczących edukacji i zatrudnienia osób z upośledzeniem umysłowym, stanowiąca podstawę opracowania metodyki badań i analiz z zakresu oceny efektywności programu edukacji zawodowej dla młodzieży z upośledzeniem umysłowym.

2. Źródła informacji

W niniejszym opracowaniu wykorzystano następujące źródła informacji: literatura naukowa, w tym: publikacje książkowe, raporty, czasopisma specjalistyczne.

Z uwagi na fakt, że edukacja i zatrudnienie osób upośledzonych umysłowo stanowi zagadnienie interdyscyplinarne, podejmowane w teoretycznych rozważaniach, jak i w praktycznej działalności, prezentowane dane zostały zaczerpnięte z różnych dziedzin naukowych, przy czym wiodącymi były: pedagogika specjalna, socjologia, psychologia, doradztwo zawodowe. Multidyscyplinarne podejście pozwoliło na przedstawienie omawianego tematu w sposób najpełniejszy, wskazujący najważniejsze akcentowane współcześnie aspekty tej problematyki.

3. Edukacja i zatrudnienie osób upośledzonych umysłowo w Polsce

3.1 Edukacja osób upośledzonych umysłowo

Osoba z upośledzeniem umysłowym, jak każdy człowiek, ma za zadanie podejmowanie rozmaitych życiowych przedsięwzięć na miarę swoich sił. Jedną z niezwykle ważnych sfer funkcjonowania osób z upośledzeniem umysłowym, zarówno z uwagi na rehabilitację społeczno-zawodową, jak również na ogólnospołeczne czy gospodarcze korzyści, jest edukacja młodych niepełnosprawnych, mająca za cel m.in. odnalezienie własnego miejsca w obszarze pracy zawodowej.

Dokonując przeglądu dostępnej nam polskiej literatury przedmiotu z okresu ostatniego dziesięciolecia, można stwierdzić, że badania dotyczące edukacji osób upośledzonych umysłowo koncentrują się przede wszystkim na tematyce: szkoła integracyjna - szkoła specjalna - szkoła ogólnodostępna (Chrzanowska 2005; Krause 2004; Lipińska-Lokś 2004; Mikrut 2004; Osik-Chudowolska 2004; Parys 2004); jakość życia dzieci w szkolnictwie integracyjnym i specjalnym (Sadowska 2006; Kijak 2006); różne aspekty funkcjonowania

dzieci i młodzieży z upośledzeniem umysłowym w szkole np. nauka poszczególnych przedmiotów (Dyduch 2004; Kupisiewicz 2004; Skura 2008); funkcjonowanie psychospołeczne uczniów upośledzonych umysłowo (Żmudzka 2004; Janion, Rudzińska-Rogoża 2004; Mikrut 1999; Pilecki i in. 1999); kontekst rodziny dzieci i młodzieży upośledzonej umysłowo (Biernat 2006; Bobik 2007; Kazanowski, Byra 2004; Mikrut 2004; Sadowska 2006; Zbyrad 2009); formy wsparcia uczniów z upośledzeniem umysłowym (Sikorska i in. 2008; Żelechowska, Żyta 1999) czy zainteresowania zawodowe młodych osób upośledzonych umysłowo (Jurgielewicz-Wojtaszek, Pawlak 2004; Otrębski 1999; Otrębski 2007).

Najwięcej badań dotyczy sytuacji osób z lekkim upośledzeniem umysłowym, rzadziej badaniami obejmowane są osoby z umiarkowanym stopniem upośledzenia umysłowego, bardzo rzadko w literaturze przedmiotu referowane są badania osób ze znacznym i głębokim upośledzeniem umysłowym.

Polski system oświaty przewiduje dla osób z upośledzeniem umysłowym możliwość edukacji w szkołach ogólnodostępnych (także w istniejących w nich klasach specjalnych i integracyjnych), w szkołach integracyjnych, szkołach specjalnych, w różnych placówkach edukacyjnych np. w ośrodkach rewalidacyjno – edukacyjno - wychowawczych. Istnieje także możliwość korzystania, w określonych sytuacjach, z kształcenia indywidualnego (Wapiennik 2005). Edukacja stanowi podwalinę całego systemu rehabilitacji zawodowej, która ma na celu doprowadzenie osoby upośledzonej umysłowo do odnalezienia się na rynku pracy, uzyskania i utrzymania zatrudnienia. Już nauka w szkole podstawowej ma na celu przygotowanie do uczestnictwa w życiu społecznym i kulturalnym, a także do pracy zgodnie z jednostkowymi możliwościami oraz społeczno-gospodarczymi potrzebami kraju (Gajdzica 2001). Zatem od pierwszych lat edukacji trwa okres poznawania rzeczywistości zawodowej, zdobywania informacji o pracy, rozpoznawania także swoich zawodowych zainteresowań. Naturalnym efektem tego procesu powinien być wybór zawodu, kształcenie zawodowe oraz podjęcie pracy zarobkowej.

Polski system edukacji, w najogólniejszym zarysie, przewiduje dla osób z upośledzeniem umysłowym następujące etapy kształcenia na drodze do zdobycia zawodu (Janiszewska-Niścioruk 2005; Satoła 2006; Fundacja VIP, źródło internetowe 2010):

- szkoła podstawowa (6 lat)
- gimnazjum (3 lata)
- szkoły ponadgimnazjalne:

- a. szkoły przysposabiająca do pracy (3 lata); szkoły te przygotowują ogólnie do podjęcia roli pracownika; uczniowie nie zdobywają uprawnień do wykonywania konkretnego zawodu, ale otrzymują świadectwo ukończenia szkoły potwierdzające przysposobienie do pracy. Szkoły te przeznaczone są dla osób z umiarkowanym i znacznym stopniem upośledzenia umysłowego.
- b. szkoły zawodowe (2 lub 3 lata); szkoły te przygotowują młodych ludzi do wykonywania konkretnych zawodów, np. ogrodnik, tapicer, fryzjer, cukiernik, pomoc kuchacza, krawiec, pomoc sprzedawcy, mechanik samochodowy.

W tych placówkach uczeń ma możliwość uzyskania dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe. Szkoły te przeznaczone są dla osób z lekkim i umiarkowanym stopniem upośledzenia umysłowego.

Kształcenie dzieci i młodzieży upośledzonej umysłowo w tych placówkach jest prowadzone nie dłużej niż do ukończenia przez ucznia: w przypadku szkoły podstawowej - 18 roku życia; w przypadku gimnazjum – 21 roku życia; w przypadku szkoły ponadgimnazjalnej – 24 roku życia (Fundacja VIP, źródło internetowe 2010).

Pewną orientację o skali zjawiska jakim jest kształcenie zawodowe osób z upośledzeniem umysłowym oraz jego randze daje fakt, że w 2005 roku do egzaminu gimnazjalnego przystąpiło 10 117 osób z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim (Satoła 2006).

Na podstawie badań gimnazjalistów z lekkim upośledzeniem umysłowych przeprowadzonych przez Jurgielewicz-Wojtaszek i Pawlak (2004) można stwierdzić, że osoby te są mało samodzielne jeśli chodzi o wybór zawodu. Ciekawym jest, że większą samodzielnością wykazywały się osoby, które nie uczęszczały do klasy integracyjnej. Analizując zainteresowania badanych osób oraz ich plany zawodowe dostrzeżono rozbieżności pomiędzy deklarowanymi zainteresowaniami, a pracą zawodową którą badani chcą w przyszłości wykonywać. W badaniu tym wzięło udział 24 osoby w wieku 13-19 lat. Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego opartego o wywiad na pół skategoryzowany.

Dodatkowo warto przytoczyć wnioski Dołęgi (1999) z badań 224 osób z lekkim upośledzeniem umysłowym ze specjalnych szkół podstawowych (klasa V-VIII) oraz z zasadniczych szkół zawodowych specjalnych (klasy I-III). Celem tych badań było opisanie struktury obrazu świata dorastających upośledzonych i pokazanie sposobu wartościowania elementów obrazu świata. Zastosowano zmodyfikowane *Koło Przestrzeni Życiowej* D. Mostwin oraz *Koło* B. Shalita. Badania realizowano w trzech etapach: rozmowa z badanymi mająca za zadanie ukierunkowanie na rodzaj zadania, wypełnienie koła symbolizującego świat elementami ważnymi w opinii badanych oraz wartościowanie wymienionych elementów. Wyniki odnoszono do wyników uzyskanych przez uczniów szkół masowych. W obu badanych grupach osób upośledzonych umysłowo, czyli na obu poziomach edukacyjnych, zauważono specyficzny stosunek do szkoły traktowanej raczej jako otoczenie fizyczne, nie zaś jako określona społeczność. Złą lub ambiwalentną relację ze szkołą częściej podają chłopcy oraz uczniowie ze szkoły podstawowej. Wśród młodzieży upośledzonej umysłowo częściej chłopcy niż dziewczęta doświadczają trudności związanych z wypełnianiem roli ucznia.

Kirenko i Parchomiuk (2006, s.54) podkreślają, że kształcenie zawodowe osób niepełnosprawnych należy rozumieć jako zorganizowane działania, które mają na celu realną pomoc osobom niepełnosprawnym w uzyskaniu zatrudnienia i awansu zawodowego. Ten bardzo trudny proces może realizować się poprzez formy dostępne obecnie w Polsce w ramach specjalnego kształcenia zawodowego: „kursy, szkoły przysposobienia zawodowego, zasadnicze szkoły zawodowe, technika, licea zawodowe, szkoły policealne, klasy specjalne przy szkołach ogólnodostępnych”. W przypadku kształcenia osób z upośledzeniem umysłowym kluczową rolę odgrywają, wspomniane już wcześniej, szkoły zawodowe oraz szkoły przysposobienia zawodowego. W badaniach podkreśla się, że kształcenie to nie może być pozbawione odniesienia do rzeczywistości, ale musi być dostosowane do realnego rynku pracy (Kirenko, Parchomiuk 2006). Zauważa się także, że nie wolno dopuszczać do tego, by młode osoby upośledzone umysłowo zdobywały kwalifikacje w określonym zawodzie tylko dlatego, że nie mają możliwości wyboru innego, zgodnego z ich zainteresowaniami i predyspozycjami (Gajdzica 2001). Ważnym jest, by kształcenie zawodowe nie było fikcją, aby realnie umożliwiała osobie upośledzonej umysłowo wejście na rynek pracy – rynek otwarty bądź pracy chronionej; aby wysiłek włożony w naukę zawodu nie został zmarnowany na bezczynność po ukończeniu szkoły, aby zawód dawał satysfakcję, a bezrobocie nie pogłębiało frustracji i izolacji osoby niepełnosprawnej (Kirenko, Parchomiuk

2006). Dlatego, jak podaje Otrębski (1999), punktem wyjścia w organizacji przygotowania zawodowego osoby powinny być jej pasje i zainteresowania. Ważnym jest, by umieć odkrywać zainteresowania osób z upośledzeniem umysłowym, nie tylko w stopniu lekkim. Jak wynika z badań tego autora, przeprowadzonych wśród uczestników WTZ z lekkim i umiarkowanym stopniem upośledzenia umysłowego, zastosowanie narzędzi dostosowanych do możliwości poznawczych osób z upośledzeniem umysłowym, pozwala na identyfikację ich zainteresowań zawodowych, a przez to ułatwia proces poradnictwa zawodowego, wyboru zawodu oraz jego nauki (Otrębski 1999). W zaprezentowanym przez Otrębskiego (2007) interakcyjnym modelu rehabilitacji zawodowej osób z upośledzeniem umysłowym, także mocno akcentowane jest zagadnienie zainteresowań zawodowych oraz kompetencji zawodowych. Autor przeprowadził badania w grupie 360 osób z lekkim i umiarkowanym upośledzeniem umysłowym, wykorzystując Skalę kompetencji zawodowej BWAP, Inwentarz zainteresowań zawodowych R-FVII, Skalę osobowej oceny PAS oraz Katrę indywidualną dla osób niepełnosprawnych KI. Otrębski (2007) podaje m.in. że aktywność zawodowa osoby z upośledzeniem umysłowym zgodna z jej zainteresowaniami jest gwarancją większego poziomu kompetencji zawodowej.

Sytuacja kształcenia zawodowego okazuje się nieść więcej trudności upośledzonym dziewczętom, niż chłopcom. Ostasz (2004) przeprowadziła badanie, którego celem było określenie charakteru i zakresu problemów przeżywanych w związku z własną sytuacją zawodową przez młodzież upośledzoną umysłowo w sferach: osobowościowej, rodzinnej, kontaktów społecznych i zajęciowej. W badaniu, w którym udział wzięło 38 dziewcząt i chłopców z klas zawodowych specjalnych, wykorzystano Inwentarz HPI (a dokładnie skalę LNU) w adaptacji T. Witkowskiego. Okazało się, że wśród omawianych różnych problemów związanych z własną sytuacją życiową największe nasilenie trudności ujawnia się w sferze zajęciowej, tzn. związanej z funkcjonowaniem w szkole. Badane dziewczęta stwierdzają, że pomimo dużego wysiłku, nie są w stanie samodzielnie pokonać trudności związanych z edukacją i potrzebują pomocy zewnętrznej. Badani chłopcy także silnie przeżywają sferę doświadczeń szkolnych, ale są bardziej zorientowani na przyszłość zawodową, podkreślają swoje starania o jak najlepsze wykonywanie swoich zadań.

Gajdzica (2001, s. 390-391) podaje, że cała edukacja młodego człowieka upośledzonego umysłowo winna być postrzegana jako przygotowanie zawodowe. W procesie edukacji wyróżnia on trzy podstawowe okresy:

„- preorientacja zawodowa prowadzona w klasach początkowych szkoły podstawowej,

- orientacja zawodowa prowadzona w starszych klasach szkoły podstawowej,

- nauka zawodu w szkołach zawodowych”.

Czarnecki (1985, za: Sowa 1999, s. 117) precyzuje na czym polegają te etapy rozwoju zawodowego. Okres preorientacji zawodowej (do około 11 roku życia) obejmuje: obserwacje i naśladowanie czynności zawodowych, gromadzenie wiedzy o zawodach i czynnościach zawodowych, korzystanie ze źródeł wiedzy o zawodach i czynnościach oraz pojawianie się zawodowych marzeń dziecięcych. Drugi etap tj. orientacji zawodowej (12-15 lat) obejmuje dojrzewanie decyzji oraz realizację decyzji dotyczącej wyboru zawodu i szkoły. Kolejny etap czyli uczenie się zawodu przez młodzież (16-25 lat) obejmuje takie elementy jak: adaptacja szkolno-zawodowa, identyfikacja szkolno-zawodowa, recepcja treści kształcenia zawodowego, osiągnięcia szkolno-zawodowe oraz plan dalszego rozwoju społeczno-zawodowego.

Oszustowicz i Baran (1999) poczyniły ciekawe obserwacje podczas prowadzenia eksperymentalnego programu orientacji zawodowej w klasie VIII szkoły specjalnej. W eksperymentalnych zajęciach udział wzięło 30 uczniów upośledzonych umysłowo. Grupę kontrolną utworzyli także uczniowie z upośledzeniem umysłowym nie uczestniczący w projekcie. Przeprowadzony eksperyment obejmował cztery etapy działań. W pierwszym młodzi ludzie wypełniali dwie ankiety: dotyczące wyboru zawodu oraz szkolnych i pozaszkolnych zainteresowań. Drugi etap to włączenie uczniów z grupy eksperymentalnej w zajęcia z orientacji zawodowej. Odbywały się one na lekcjach techniki i wychowawczych w formie: pogadanki, zajęć otwartych, wycieczek, spotkań z gośćmi, prezentacji filmów, konkursów, dyskusji. Odbyły się także spotkania z rodzicami w celu nawiązania współpracy odnośnie tychże działań.

W trzecim etapie - po zakończeniu eksperymentalnych zajęć i podjęciu przez uczniów nauki w szkole zawodowej - za pomocą ankiety zbierano informacje o trafności i satysfakcji z wybranego kierunku kształcenia oraz przydatności zajęć z orientacji zawodowej w kl. VIII.

Ostatni etap – przeprowadzony w kilka miesięcy po rozpoczęciu nauki w szkole zawodowej – polegał na wypełnieniu przez badanych kolejnej ankiety oraz napisaniu wypracowania na temat planów życiowych, zainteresowań i preferowanych wartości. Okazało się, że zajęcia z zakresu orientacji zawodowej pomagają w przygotowaniu uczniów szkół specjalnych do

świadomego wyboru zawodu, przyczyniają się do kształtowania realnego obrazu własnych możliwości, budzą motywację do nauki i pracy, a także ułatwiają proces przystosowania na kolejnym etapie edukacji – w szkole zawodowej. Pomiar kilku zmiennych dokonany przed i po eksperymencie pokazał m.in., że dzięki zajęciom orientacji zawodowej zmniejszyła się liczba osób, które na początku programu nie wiedziały jaki zawód wybrać, wielu osobom zajęcia pomogły dookreślić własne zainteresowania stanowiąc tym samym podstawę do wyboru kierunku kształcenia zawodowego. W badaniach tych porównano także poziom wiedzy o zawodach przed i po eksperymencie. Uwzględniając kryteria: znajomość istoty zawodu, wymagane predyspozycje, wymagane uzdolnienia, orientacja i trafne wskazanie szkoły przygotowującej do wybranego zawodu, stwierdzono, że uczestnictwo w eksperymencie przyczyniło się do zwiększenia wiedzy o zawodzie. Badając preferencje zawodowe przed i po eksperymencie stwierdzono również, że młode osoby upośledzone umysłowo, dzięki zajęciom orientacji zawodowej, zweryfikowały swoje preferencje, odniosły je do własnych możliwości, np. rezygnacja z zawodów, których z obiektywnych powodów nie mogliby wykonywać (zawód lekarza).

Czynniki ograniczające możliwość wyboru kształcenia zawodowego osób z lekkim stopniem upośledzenia umysłowego można, według Gajdzicy (2001), uporządkować w cztery grupy:

1. specyfika funkcjonowania psychospołecznego, np. spowolniony i niedokładny proces spostrzegania, nietrwała uwaga, trudności w abstrahowaniu, brak samodzielności i inicjatywy w działaniu, trudności w efektywnym organizowaniu sobie pracy, zaburzenia orientacji w nowym środowisku i w sytuacjach złożonych, trudności z wykorzystaniem posiadanych informacji w życiu codziennym;
2. trudności z dostępem do kształcenia zawodowego w rejonie zamieszkania;
3. trafność wyboru zawodu w kontekście własnych zainteresowań. U dzieci upośledzonych umysłowo, z uwagi na fakt, że kształcenie zawodowe jest realizowane już po gimnazjum, należy intensyfikować zainteresowania w starszych klasach szkoły podstawowej, odnosząc je zawsze do realnych możliwości dalszej edukacji dziecka upośledzonego.
4. realne możliwości podjęcia pracy zarobkowej w wybranym zawodzie w okolicy zamieszkania.

Jak wynika z badań Gajdzicy (2001), zarówno w podręcznikach jak i w treściach lekcji w starszych klasach podstawowej szkoły specjalnej, odniesień do problematyki pracy i zawodu jest bardzo mało. Paradoksalnie stosunkowo najrzadziej pojawiają się treści

o czynnościach związanych z zawodami dostępnymi dla uczniów lekko upośledzonych umysłowo.

Tymczasem należy pamiętać, że „(...) wybór zawodu jest w życiu ludzi niepełnosprawnych umysłowo jedną z najważniejszych decyzji. Jest ważnym krokiem, który stanowi początek przygotowania zawodowego. Przygotowanie to powinno prowadzić do zatrudnienia osoby niepełnosprawnej umysłowo, do jej pomyślnego ulokowania się na rynku pracy” (Hućik 2008, s. 77).

Zakrzewska-Manterys (2007) na podstawie przeprowadzonych badań stwierdza, że ze względu na specyfikę różnych typów niepełnosprawności, sytuacja edukacyjna poszczególnych osób mniej zależy od indywidualnych zdolności i wyborów życiowych, a bardziej od rutynowo przyjmowanej ścieżki „kariery edukacyjnej” przypisywanej danemu rodzajowi niepełnosprawności. Także osobom upośledzonym umysłowo przypisuje się pewną liczbę możliwych zawodów np. stolarz, tapicer, ślusarz, blacharz, szewc, obuwnik, malarz, monter, piekarz, kucharz, dziewiarz, ogrodnik, pracownik rolny (Kirenko, Parchomiuk 2006), traktując sztywno tę grupę zawodów, nie rozszerzając jej w zależności od bieżących potrzeb rynku. Tymczasem wybór zawodu powinien opierać się na zainteresowaniach zawodowych osoby, jej predyspozycjach psychofizycznych, pasjach. W odniesieniu do osób upośledzonych umysłowo zagadnienie zainteresowań i preferencji zawodowych jest traktowane, w obszarze polityki społecznej czy rzeczywistego zatrudnienia, marginalnie. Badacze tych zagadnień koncentrują się raczej na osobach o różnych rodzajach niepełnosprawności, ale znajdujących się w obszarze normy intelektualnej, np. niepełnosprawność ruchowa (Zakrzewska-Manterys 2007; Brzezińska, Woźniak 2007).

Tymczasem, jak podkreśla Palak (2005) dobrze zorganizowany system edukacji zawodowej dla młodzieży niepełnosprawnej jest bardzo ważny z uwagi na fakt, że szanse na rozwój, doksztalcanie lub zmianę kwalifikacji po ukończeniu szkoły są minimalne. Choć istnieją potencjalne możliwości i podstawy prawne do organizowania kształcenia ustawicznego dla osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności, w tym dla osób z upośledzeniem umysłowym, działania takie są rzadkie. Zatem, wciąż decydujące znaczenie dla przygotowania do życia i pracy zawodowej ma wiedza i umiejętności wyniesione przez osoby niepełnosprawne ze szkoły. Potwierdzenie tej tendencji odnotowano w raporcie Wapiennik (2005), w którym stwierdza się, że „zupełnie brakuje jednak oferty kształcenia ustawicznego skierowanej do osób z niepełnosprawnością intelektualną, co odzwierciedla

braki organizacyjne systemu oświaty” (s. 86). Jest to szczególnie ważne, ponieważ model jednorazowego przygotowania do zawodu jest już niewystarczający do sprawnego funkcjonowania na rynku pracy. Konieczne jest ciągłe kształcenie, uzupełnianie wiedzy, możliwość przekwalifikowania (Bartkowski 2007). Także Mrugalska (2004) podkreśla dobitnie wagę edukacji w odniesieniu do osób upośledzonych umysłowo. Podaje, że edukacja jest czynnikiem wręcz niezbędnym dla utrzymania jak najlepszego funkcjonowania osób dorosłych. Autorka stwierdza, że edukacja ustawiczna dla osób z upośledzeniem umysłowym jest tym, czym rehabilitacja motoryczna dla osób z niepełnosprawnością narządu ruchu.

Zagadnienie poszukiwania pracy przez osoby z upośledzeniem umysłowym nie jest często podejmowane w literaturze przedmiotu. Jak wspomniano wcześniej, analizowane doświadczenia osób z upośledzeniem umysłowym zostają włączane w doświadczenia większej grupy niepełnosprawnych osób. W związku z tym warto zwrócić uwagę na lokalne badania Suchodolskiej (2009), w których udział wzięli młodzi niepełnosprawni z Cieszyna. Były to osoby z różnymi rodzajami niepełnosprawności, które rozpoczynały poszukiwanie pracy. Cechą charakterystyczną tych badań było to, że na tle wszystkich badanych niepełnosprawnych, odnotowywano także informacje dotyczące grupy osób upośledzonych umysłowo. W 2007 roku w Powiatowym Urzędzie Pracy w Cieszynie były 94 oferty pracy dla osób niepełnosprawnych. Skierowano na nie 351 osób, w tym 44 osoby w wieku poniżej 30 lat (głównie osoby z niepełnosprawnością ruchową i osoby z upośledzeniem umysłowym). Spośród tej grupy tylko dwie osoby podjęły pracę. Z zestawienia danych zebranych przez Suchodolską (2009) wynika, że najbardziej aktywnymi spośród niepełnosprawnych są osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym i średnim zawodowym. Dla tych osób urzędy mają istotnie więcej ofert niż dla niepełnosprawnych z wykształceniem podstawowym, gimnazjalnym czy wyższym. Wśród młodych niepełnosprawnych z Cieszyna, którzy korzystają z poradnictwa zawodowego oferowanego przez Urząd Pracy, najwięcej jest właśnie tych z wykształceniem zawodowym; także te osoby najczęściej korzystały ze szkoleń zawodowych. W omawianym okresie 2006-2007, ze szkoleń zawodowych Urzędu Pracy w Cieszynie nie skorzystała ani jedna osoba z upośledzeniem umysłowym.

W jednych z nowszych badań absolwentów szkół zawodowych specjalnych (Palak 2005), w których wzięło udział 151 młodych ludzi, wynika, że blisko 30% z nich pracuje zawodowo, natomiast pozostali nie mają pracy. Pozytywnie swoje przygotowanie zawodowe ocenia większość badanych absolwentów, natomiast 25% to przygotowanie ocenia negatywnie. Jak podaje Palak (2005), analogiczne badania prowadzone w latach 80-ych wśród młodych ludzi

upośledzonych w stopniu lekkim, prowadzone średnio 5 lat od ukończenia szkoły zawodowej, wykazywały, że większość absolwentów pracowała zawodowo. Publikacje z końca lat 90-ych podawały, że sytuacja ulega pogorszeniu i że wzrasta bezrobocie wśród osób upośledzonych umysłowo.

Badania absolwentów zasadniczych szkół zawodowych specjalnych dla upośledzonych umysłowo przeprowadziła także Łaś (2004). W celu stworzenia obrazu jakości życia absolwentów na dwóch wymiarach: obiektywnym i subiektywnym, autorka wykorzystwała m.in. sondaż diagnostyczny, metodę indywidualnych przypadków oraz analizę dokumentacji. Przebadanych zostało 40 absolwentów zasadniczej szkoły zawodowej specjalnej, w wieku 25-30 lat. Charakterystyczną cechą tej grupy był fakt, że wszystkie osoby badane założyły własne rodziny, w grupie liczbowo dominowały kobiety. Jako niepokojący określiła autorka fakt, że tylko 22,5% badanych absolwentów miało stałą pracę (nie zawsze zgodną z wyuczonym zawodem). Z badań wynika, że oprócz trudności w znalezieniu pracy spowodowanych brakiem ofert, uwidacznia się także zjawisko braku zainteresowania pracą ze strony absolwentów. Wielu z nich przyzwyczaja się do bezrobocia, czując jednocześnie podwójne społeczne napiętnowanie – niepełnosprawnością i bezrobociem. Zjawisko to wywołuje m.in. apatię, chęć izolowania się, agresje i inne skutki psychologiczne.

3.2 Zatrudnienie osób z upośledzeniem umysłowym

Analizy dotyczące zatrudnienia osób z upośledzeniem umysłowym warto rozpocząć od powszechnie używanego w tym kontekście pojęcia *rehabilitacji zawodowej*. Rehabilitacja zawodowa to proces, który ma ułatwiać osobom niepełnosprawnym uzyskanie i utrzymanie pracy poprzez realizowanie takich działań jak: poradnictwo zawodowe, przygotowanie do pracy – w tym szkolenia zawodowe, pośrednictwo pracy i zatrudnienie, a także pomoc w adaptacji zawodowej (Kirenko, Parchomiuk 2006; Majewski 1999).

Tymczasem wsparcie doradcze ze strony szkoły (zawodowej lub przysposabiającej do pracy) kończy się wraz z zamknięciem okresu nauki. Teoretycznie, pomocy w zakresie poradnictwa zawodowego oraz pośrednictwa pracy, winny udzielić wówczas urzędy pracy. Jednakże, jak wynika z badań (Bartkowski i in. 2007) wsparcie ze strony urzędów pracy dla osób niepełnosprawnych jest minimalne, odnotowuje się brak wyszkolonej w tym kierunku kadry; działania podejmowane przez urzędy pracy są przez same osoby niepełnosprawne oceniane negatywnie.

Jaki zatem wygląda rynek pracy osób z upośledzeniem umysłowym? Jaki jego obraz przedstawiają badania?

Po pierwsze należy zauważyć, że w przeciwieństwie do badań na temat edukacji osób upośledzonych umysłowo, bardzo trudno jest uzyskać precyzyjne informacje na temat zatrudnienia tej konkretnej grupy osób. Zauważalna jest w literaturze tendencja do postrzegania osób niepełnosprawnych jako jednorodnej grupy – osób o niepełnej sprawności. Ten sposób myślenia powoduje, że w badaniach dotyczących aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych bardzo rzadko uwzględnia się specyfikę niepełnosprawności intelektualnej. Dostępna literatura zmusza do wyciągania wniosków na temat sytuacji osób upośledzonych umysłowo z ogólnych informacji na temat wszystkich osób niepełnosprawnych, co naturalnie nasuwa natychmiastową myśl o braku rzetelności takiej wiedzy. Najczęstszym podziałem przyjętym w badaniach o zatrudnieniu niepełnosprawnych jest podział ze względu na stopień niepełnosprawności (Giermanowska 2007a). Przyjmowanie takiego paradygmatu badań uniemożliwia formułowanie ustaleń rzeczywistych potrzeb i wsparcia osób upośledzonych umysłowo w sytuacjach związanych z drogą zawodową. Bardzo często w badaniach, w jednej grupie określonej mianem osób niepełnosprawnych znajdują się osoby o różnych typach niepełnosprawności i różnych stopniach niepełnosprawności (Brzezińska i in 2008; Giermanowska 2007a; Giermanowska 2007b). W tak skonstruowanych badaniach nierzadko pewien odsetek uczestników stanowią osoby z upośledzeniem umysłowym. Autorzy wysuwają ciekawe wnioski, np. dotyczące stosunku osób niepełnosprawnych do pracy zawodowej, jednakże uogólniają je na wszystkie osoby niepełnosprawne, nie dając szansy na poznanie specyfiki funkcjonowania osób upośledzonych umysłowo. W ciekawym badaniu socjologicznym „Młodzi niepełnosprawni o sobie” (Giermanowska 2007a) szeroko analizowano sytuację młodzieży niepełnosprawnej pod kątem m.in. edukacji i pracy, a także wpływu rodziny na funkcjonowanie tychże młodych osób w zakresie kształcenia i pracy zawodowej. W pierwotnej grupie badanej znalazły się także osoby z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim i umiarkowanym. Po przeprowadzeniu badań pilotażowych zrezygnowano jednak z badań tej grupy osób stwierdzając, że niemożliwe jest prawidłowe przeprowadzenie w tej grupie osób sondaży w oparciu o wywiad kwestionariuszowy. W związku z tym, że odpowiedzi osób z upośledzeniem umysłowym nie mogłyby być porównywane z odpowiedziami pozostałych niepełnosprawnych osób, wyłączono tę grupę ludzi z dalszych badań.

Badania osób upośledzonych umysłowo wymagają dużego nakładu pracy, czasu, konstruowania specjalnych narzędzi dopasowanych do możliwości poznawczych tych ludzi. To jedyny sposób na poznawanie specyfiki funkcjonowania tych osób w różnych kontekstach życia. W związku z powyższym w niniejszym opracowaniu, prezentowane wyniki badań zostają opatrzone komentarzem czy dotyczą tylko i wyłącznie osób upośledzonych umysłowo czy też dotyczą większej, bardziej zróżnicowanej grupy niepełnosprawnych.

W literaturze przedmiotu brakuje danych na temat dokładnej liczby osób upośledzonych umysłowo, które są aktywne zawodowo (Wapiennik 2005). Dostępne dane dotyczą przeważnie całej populacji osób niepełnosprawnych. Z tegorocznego „Raportu o stanie zatrudnienia osób niepełnosprawnych w Polsce”, opartego na prowadzonych przez GUS Badaniach Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) (źródło internetowe 2010) dowiadujemy się, że jedynie 7% osób niepełnosprawnych pracuje zawodowo i utrzymuje się z własnej pracy. Ważne jest, by zaznaczyć tu, iż opracowanie to, choć obejmuje także informacje na temat upośledzonych umysłowo, nie wyodrębnia tej grupy. Upośledzeni umysłowo zostali w tym badaniu włączeni do grupy „niepełnosprawni ze szczególnymi schorzeniami” wraz z osobami z chorobami psychicznymi, niewidomymi oraz chorymi na epilepsję. Według BAEL na koniec trzeciego kwartału 2009 roku, liczba osób niepełnosprawnych w wieku powyżej 15 lat, zdolnych do podjęcia pracy zarobkowej w Polsce, wyniosła 3 562 000 osób. W tym samym czasie zatrudnionych było 239 tysięcy osób niepełnosprawnych [dla porównania warto przytoczyć opracowanie Bednarczyka (2009), który podaje, że „w krajach Europy Zachodniej pracuje co drugi niepełnosprawny” (s. 60)]. Osoby te miały zatrudnienie w 2099 zakładach pracy chronionej i zakładach aktywności zawodowej oraz w 10412 firmach na otwartym rynku pracy. Jak informuje BAEL, 186 699 aktywnych zawodowo osób niepełnosprawnych pracuje w zakładach pracy chronionej. W tej grupie znajduje się 27 419 osób ze schorzeniami szczególnymi.

Zakrzewska-Manterys (2007, s. 63) stwierdza, że osoby z upośledzeniem umysłowym „praktycznie nie istnieją na rynku pracy” w Polsce. Jednak trudności doświadczane przez osoby upośledzone umysłowo w obszarze zatrudnienia, nie są charakterystyczne tylko dla Polski. Sytuacja osób z niepełnosprawnością intelektualną na rynku pracy w różnych krajach Unii Europejskiej wygląda nieco inaczej, ale jednak w każdym z tych krajów osoby upośledzone umysłowo mają bardzo ograniczony dostęp do zatrudnienia. Jak wynika z raportu *Ubóstwo i Niepełnosprawność Intelektualna w Europie* (źródło internetowe, 2010), przygotowanego przez organizacje *Inclusion Europe* oraz *Inclusion International* w roku

2005, tylko niewielki odsetek osób z upośledzeniem umysłowym w różnych krajach Europy znajduje zatrudnienie. Jest to odpowiednio 3% upośledzonych umysłowo w Bułgarii, 12% na Cyprze, 0.5% w Danii, 2% w Grecji, 7% na Węgrzech, 8,6% w Portugalii oraz 1,2% w Rumunii. W Niemczech i na Ukrainie pracę znajduje ok. 1% osób z upośledzeniem umysłowym. Na Litwie pracę znalazło jedynie 17 osób z upośledzeniem umysłowym (zgodnie z danymi z 2001 roku, grupa ludzi z zaburzeniami psychicznymi i z upośledzeniem umysłowym liczyła 22121 osób). Liczby te pośrednio wskazują na skalę zjawiska bezrobocia oraz bierności zawodowej osób upośledzonych umysłowo. Warto przy tym nadmienić, że bierność zawodowa to nie tylko sam fakt pozostawania bez zatrudnienia przez określony czas, ale także brak inicjatywy w kierunku jej znalezienia (Brzezińska i in. 2008, źródło internetowe). Bierność zawodowa przyczynia się do zwiększającego się ubóstwa w grupie osób z upośledzeniem umysłowym. Respondenci badań z różnych krajów Europy, wśród przyczyn bezrobocia osób upośledzonych umysłowo, wskazywali przede wszystkim bariery prawne, fizyczne lub społeczne; w dalszej kolejności brak umiejętności i wykształcenia, które powszechnie osobom z upośledzeniem przypisywano; jako trzecią przyczynę podawano brak wsparcia dla osób upośledzonych oraz brak miejsc pracy z powodu wysokiego ogólnego poziomu bezrobocia.

Bariery na drodze do zatrudnienia osób niepełnosprawnych identyfikował także Radecki (2008, s. 27). Badanie dotyczyło grupy osób niepełnosprawnych, w której 13,2 % stanowiły osoby upośledzone umysłowo. Większość badanych to osoby niepracujące, pochodzące głównie ze środowisk wiejskich i małomiasteczkowych. Blisko połowa z niepracujących respondentów niepełnosprawnych deklaruje gotowość podjęcia pracy zawodowej (przeciętna i wyższa). Autor opracowania szacuje, że skutecznymi działaniami w zakresie aktywizacji zawodowej można objąć około 40% niepracujących osób niepełnosprawnych. Główne bariery wskazywane przez niepełnosprawnych respondentów (i pracujących i niepracujących):

- obawa utraty renty (brak bezpieczeństwa rentowego),
- ograniczona mobilność,
- stan zdrowia (s. 27).

W ocenie osób niepełnosprawnych pracodawcy nie chcą zatrudniać tej grupy osób. Respondenci szacują, że zaledwie 6,1% pracodawców jest zdecydowanie skłonnych

do zatrudnienia niepełnosprawnych. Jak stwierdza Radecki (2008, s. 32) odpowiedzi uzyskane od badanych pracodawców tę tendencję potwierdzają. Główne bariery w zatrudnianiu osób niepełnosprawnych w opinii pracodawców to:

- konieczność przystosowania stanowisk pracy,
- dodatkowe wymagania dotyczące przygotowania obiektów,
- dodatkowe wymagania dotyczące zapewnienia opieki medycznej dla osób niepełnosprawnych,
- obawa przed dodatkowymi obowiązkami.

Uzupełnieniem tych danych wydają się być wyniki badań pracowników Powiatowych Urzędów Pracy (Giermanowska 2007b). Stwierdzają oni, że najmniejsze szanse na uzyskanie pracy, spośród osób o różnych typach niepełnosprawności, mają osoby z wykształceniem specjalnym. Badani urzędnicy stwierdzają, że 96,1% tych osób ma małe lub raczej małe szanse na pracę; zaś duże szanse na pracę ma ich zdaniem 0,3% osób z tej grupy. Ich zdaniem osoby te mają mniejsze szanse na zatrudnienie nawet w porównaniu do osób, które mają tylko wykształcenie podstawowe oraz w porównaniu do tych, którzy nie ukończyli szkoły podstawowej.

Wśród barier, które utrudniają aktywizację zawodową młodych niepełnosprawnych, należy też wskazać na czynniki psychologiczne (Bartkowski 2007). Wyróżnia się wśród nich m.in. spotykane dość często roszczeniowe nastawienie młodych ludzi, wyuczone postawy bezradności, braku wiary w siebie, niechęć do zmiany istniejącego stanu rzeczy, lęk przed nowymi sytuacjami, obawa przed zwiększaniem własnej samodzielności i niezależności.

Wśród elementów środowiska osoby niepełnosprawnej jako czynnik o charakterze przeszkody wymienia się też często negatywną postawę rodziny osoby niepełnosprawnej wobec podejmowania przez nią pracy zawodowej. Aktywizowanie całej rodziny oraz ścisła współpraca szkół i rodziców osób niepełnosprawnych z doradcami zawodowymi jest jedną z szans na niwelowanie tejże przeszkody (Wojtasiak 2006; Bartkowski i in. 2007). Rola rodziców ujawnia się także jako szczególnie ważna już w kontekście decyzji o wyborze zawodu, bo jak wynika z badań Jurgielewicz-Wojtaszek i Pawlak (2004) 87,5% badanych osób z lekkim upośledzeniem umysłowym w wieku od 13 do 19 lat, stwierdza, że wyboru zawodu nie są w stanie dokonać samodzielnie i o pomoc większość z nich poprosi rodziców.

Kazanowski i Byra (2004) przeprowadzili badania wśród rodziców 60 młodych ludzi (po 30 dziewcząt i 30 chłopców) z lekkim upośledzeniem umysłowym uczęszczających do zasadniczej szkoły zawodowej specjalnej. Jako grupę kontrolną badacze potraktowali rodziców sześćdziesięcioosobowej grupy młodzieży w normie intelektualnej, uczniów szkół zawodowych. W badaniach tych zastosowano wywiad środowiskowy oparty na skonstruowanym przez badaczy kwestionariuszu i zawierający pytania zamknięte i półotwarte. Z przeprowadzonych przez Kazanowskiego i Byrę (2004) badań można wywnioskować, że rodzice nie zdają sobie sprawy jak duże znaczenie odgrywają w kwestii przyszłości zawodowej swoich dzieci. Badani zostali poproszeni o wskazanie jakiej pomocy oczekiwaliby mając na uwadze lepsze zabezpieczenie potrzeb ich dziecka i przygotowania młodego człowieka do samodzielnego funkcjonowania w przyszłości. 40% rodzin wskazało na potrzebę pomocy materialnej i finansowej. Troska o przyszłość wyrażała się poprzez oczekiwanie pomocy w zakresie znalezienia pracy i przyznania renty oraz zdobycia samodzielnego mieszkania (26,7% badanych rodziców). Niewielki odsetek rodzin (6,7%) przyznało, że oczekiwaloby intensywniejszej pomocy pedagogicznej i psychologicznej oraz rehabilitacyjnej. Także niewielu rodziców (18,3%) jest zainteresowanych przynależnością do organizacji zrzeszających rodziców osób z upośledzeniem umysłowym. Autorzy badań (Kazanowski, Byra 2004) stwierdzają, że należałoby oczekiwać od rodziców większego zaangażowania właśnie w takie aktywności, gdyż mogą one być bardzo pomocne w zakresie m.in. zdobywania informacji o możliwościach kształcenia, zatrudnienia, odbycia praktyk czy zdobycia dodatkowych kwalifikacji przez ich upośledzone umysłowo dzieci.

Jeżeli porównuje się sytuację osób z różnymi typami niepełnosprawności to można stwierdzić, że najtrudniej znaleźć pracę osobom z upośledzeniem umysłowym. Jak podaje Wapiennik (2006) u podłoża tej sytuacji tkwią dwa wciąż funkcjonujące stereotypy:

1. model „niezdolności do pracy” – w myśl którego osoby z upośledzeniem umysłowym nie są zdolne do pracy,
2. model „gotowości do pracy” – zgodnie z którym osoby upośledzone umysłowo uznaje się za niegotowe do podjęcia pracy, a gotowość staje się tylko teoretycznym hasłem.

Autorka ta wyjaśnia, że bardzo ważnym celem jest dążenie do tego, by jak najwięcej osób z upośledzeniem umysłowym znajdowało zatrudnienie na otwartym rynku pracy. W przypadku tej niepełnosprawności szczególne znaczenie ma zatrudnienie wspomagane. Zdaniem Wapiennik (2006), współczesne tendencje związane z zatrudnieniem osób upośledzonych umysłowo powinny się wiązać ze zmianą sposobu myślenia z tradycyjnego

„przeszkolić→zatrudnić”, na „zatrudnić→wyszkolić”. W tym drugim przypadku zatrudnienie nie stanowi zwieńczenia procesu związanego z poszukiwaniem pracy, ale jest pierwszym dopiero krokiem, zaś dalszymi jest przeszkolenie pracownika i nauczanie go wykonywania konkretnej pracy na konkretnym stanowisku. O powodzeniu takiego podejścia pisze m.in. Głaz (2007).

Bezdyskusyjną sprawą jest fakt, że dla większości osób niepełnosprawnych praca ma bardzo duże znaczenie. W badaniach referowanych przez Radeckiego (2007), zrealizowanych w ramach projektu „Kluczowa rola gminy w aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych”, blisko 10% respondentów stanowiły osoby z upośledzeniem umysłowym. Jednym z celów badania było określenie znaczenia pracy dla osób niepełnosprawnych. Okazało się, że dla blisko 75% badanych osób niepełnosprawnych praca ma duże lub bardzo duże znaczenie.

Wapiennik (2005) jest autorką raportu dotyczącego praw oraz dostępu do edukacji i zatrudnienia osób niepełnosprawnych intelektualnie w Polsce. W całej UE powstało 14 takich raportów, bazują na tej samej metodologii, a przez to umożliwiające porównywanie uzyskanych wyników. Raporty przygotowane zostały przez EU Monitoring and Advocacy Program i Open Society Mental Health Initiative. Podstawowe wnioski Wapiennik (2005, 2006) wynikające z przeprowadzonych badań w Polsce i odnoszone do aktów prawnych dotyczących zatrudniania osób niepełnosprawnych oraz licznych raportów polskich i zagranicznych instytucji zajmujących się problematyką osób niepełnosprawnych to:

- osoby z upośledzeniem umysłowym nie mają z zasadzie żadnych realnych szans na zatrudnienie na otwartym rynku pracy,
- głównym miejsce pracy są zakłady pracy chronionej, warsztaty terapii zajęciowej i zakłady aktywności zawodowej (odczuwalna jest zbyt mała liczba zakładów aktywności zawodowej),
- bardzo słabe przygotowanie osób do przejścia na otwarty rynek pracy lub w ogóle do zatrudnienia,
- brak rozwiązań, które moderowałyby przejście osób z upośledzeniem umysłowym z edukacji do zatrudnienia,
- utrudniony dostęp do poradnictwa zawodowego, szkolenia i pośrednictwa pracy.

Jednym z elementów stanowiących łącznik pomiędzy edukacją a pracą na otwartym rynku pracy są warsztaty terapii zajęciowej (Otrębski 2007). Wojtasiak (2006) podaje, że uczestnicy WTZ to w około 60% osoby upośledzone umysłowo. Nie podważając wagi działań podejmowanych przez WTZ, bo w dużym stopniu determinują one adaptację społeczno-zawodową swoich podopiecznych (Żółkowska 1999), należy stwierdzić jednak, że nie spełniają one należycie zadania wprowadzenia niepełnosprawnych na rynek pracy. Chorażuk (2004) podaje, że w latach 1998-2003 spośród uczestników 157 Warsztatów Terapii Zajęciowej pracę znalazło 607 osób. Bardziej obrazowo: w każdym roku objętego analizą okresu czasu, z każdego WTZ został zatrudniany średnio 1 uczestnik (znajdował zatrudnienie w zakładzie aktywności zawodowej lub zakładzie pracy chronionej lub na otwartym rynku). Pracownicy WTZ oceniają, że rocznie ok. 100 uczestników zdobywa kompetencje do podjęcia pracy, ale tej pracy nie znajdują.

A zatem można stwierdzić, że przeznacza się w Polsce zbyt mało miejsca w przestrzeni publicznej dla prawdziwej pracy osób upośledzonych, pracy mającej osobisty i społeczny sens (Kościelska 2004).

4. Wybrane organizacje wspierające działania związane m.in. z kształceniem zawodowym i zatrudnieniem osób upośledzonych umysłowo

- Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym
- Centrum DZWONI
- Polska Organizacja Pracodawców osób Niepełnosprawnych

Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym (źródło internetowe, 2010) reprezentuje interesy, wypowiada się i działa na rzecz i w imieniu osób z upośledzeniem umysłowym w Polsce, ich rodzin i opiekunów prawnych. Główną siedzibą stowarzyszenia jest Warszawa, ale poprzez 125 kół terenowych działa ono w wielu polskich miastach. Celem Stowarzyszenia jest działanie na rzecz wyrównywania szans osób z upośledzeniem umysłowym, przestrzegania praw człowieka wobec osób z upośledzeniem umysłowym i zaspokajanie ich potrzeb w zakresie leczenia, w tym rehabilitacji, edukacji, szkolenia zawodowego, pracy, mieszkalnictwa chronionego, opieki, udziału w kulturze i rekreacji w integracji z otwartym środowiskiem. Stowarzyszenie podejmuje działania dla osób upośledzonych umysłowo w różnym wieku. Prowadzi m.in. 27 Ośrodków Wczesnej

Interwencji dla ponad 10 200 dzieci i ich rodziców; 60 Ośrodków Rehabilitacyjno - Edukacyjno -Wychowawczych; 81 Warsztatów Terapii Zajęciowej dla ponad 3000 osób; 9 Centrów Doradztwa Zawodowego i Wspierania Osób Niepełnosprawnych Intelktualnie przeznaczonych dla dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną, które mogą i chcą pracować zawodowo w zwykłych miejscach pracy; 4 Zakłady Aktywności Zawodowej.

Centrum Doradztwa Zawodowego i Wspierania Osób Niepełnosprawnych Intelktualnie - Centrum DZWONI (Źródło internetowe, 2010) jest jednym z obszarów działania Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym. Centrum DZWONI stawia sobie za cel udzielanie kompleksowego, wielospecjalistycznego pośrednictwa pracy dla osób z niepełnosprawnością intelektualną i wsparcie tych osób w przejściu z placówek terapeutycznych i edukacyjnych do pracy. Centrum DZWONI ma swoje siedziby w dziesięciu miastach Polski. Centrum podejmuje realne działania na rzecz aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością intelektualną. Są to następujące czynności: wstępna ocena kandydata do zatrudnienia obejmująca etapy: diagnozy psychologicznej (m.in. rozmowa z psychologiem, warsztaty umiejętności społecznych); etap diagnozy doradczej i tworzenia Indywidualnego Planu Działania (pomoc w samodzielnym wyborze ścieżki kariery i podejmowaniu decyzji o zatrudnieniu oraz skonstruowanie Indywidualnego Planu Działania, w którym szczegółowo przedstawiony jest cel zawodowy jaki chce osiągnąć osoba niepełnosprawna i konieczne działania na drodze do jego realizacji); etap warsztatów praktycznych. Kolejnym obszarem działań w Centrum DZWONI jest pośrednictwo pracy, które obejmuje pomoc osobom upośledzonym umysłowo w kontakcie z pracodawcą, organizacją praktyk, analizą miejsca pracy i dopasowaniem do osoby niepełnosprawnej, przygotowaniem do zatrudnienia i szkoleniem w miejscu pracy. Pracownicy DZWONI udzielają także stałego wsparcia pracownikowi niepełnosprawnemu oraz monitorują przebieg jego pracy.

Polska Organizacja Pracodawców Osób Niepełnosprawnych (Źródło internetowe 2010) jest związkiem pracodawców, który zajmuje się ochroną i reprezentowaniem interesów pracodawców zatrudniających osoby niepełnosprawne, a także wspieraniem rozwoju przedsiębiorstw zatrudniających osoby niepełnosprawne. Stowarzyszenie stara się realizować politykę zatrudnienia i rehabilitacji osób niepełnosprawnych, dbać o przestrzeganie norm prawnych i etycznych dotyczących zatrudniania osób niepełnosprawnych. Stowarzyszenie podejmuje współpracę z organizacjami zrzeszającymi osoby niepełnosprawne mając

na celu aktywizację zawodową, społeczną i leczniczą osób niepełnosprawnych.

5. Bibliografia

Bartkowski J. (2007). Między stygmatyzacją a odrzuceniem. System szkolny a przygotowanie zawodowe młodych osób niepełnosprawnych. W: E. Giermanowska (red.), *Młodzi niepełnosprawni – aktywizacja zawodowa i nietypowe formy zatrudnienia*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, s. 197-224.

Bartkowski J., Gonciarz B., Giermanowska E. (2007). Wnioski i rekomendacje. W: E. Giermanowska (red.), *Młodzi niepełnosprawni – aktywizacja zawodowa i nietypowe formy zatrudnienia*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, s. 269-278.

Bednarczyk Ł. (2009). Praca zawodowa osób niepełnosprawnych jako czynnik rehabilitacji zawodowej. W: A. Szyszko-Bohusz (red.), *Edukacja-praca-prawo w życiu osób niepełnosprawnych*. Tarnów: Wydawnictwo Małopolskiej Szkoły Wyższej w Tarnowie, s. 59-66.

Biernat R. (2006). Zachowania asertywne młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie a percepcja postaw rodzicielskich. *Szkoła Specjalna*, 3, 235, 168-179.

Bobik B. (2007). Środowisko rodzinne a nieprzystosowanie społeczne dzieci i młodzieży (na przykładzie uczniów z lekkim upośledzeniem umysłowym). *Szkoła Specjalna*, 5, 242, 373-380.

Brzezińska A., Woźniak Z. (2007). Podstawy metodologiczne badań nad aktywnością zawodową osób z ograniczoną sprawnością. W: A. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej „Academica”, s. 51-68.

Brzezińska A., Woźniak Z., Maj K. (red) (2008). *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Psychologii Społecznej „Academica”.

Chorażuk J. (2004). *Raport z badania Warsztatów Terapii Zajęciowej*. Warszawa: PFRON.

Chrzanowska I. (2005). Szansa na społeczną adaptację? Uczniowie upośledzeni umysłowo w kształceniu integracyjnym i ogólnodostępnym. W: Z. Janiszewska-Niścioruk (red.), *Sfery życia osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna wydawnicza „Impuls”, s. 195-209.

Dołęga Z. (1999). Wartościowanie obrazu świata przez młodzież z lekkim upośledzeniem umysłowym. W: J. Pilecki, S. Olszewski (red.), *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza TEXT, s. 62-69.

Dyduch E. (2004). Wychowanie fizyczne w edukacji dzieci i młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie. W: Z. Gajdzica, A. Klinik (red.), *Wątki zaniedbane, zaniechane, nieobecne w procesie edukacji i wsparcia społecznego osób niepełnosprawnych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s.173-178.

Gajdzica Z. (2001). Wpływ treści kształcenia na wybór zawodu przez uczniów lekko upośledzonych umysłowo. W: R. Kwiecińska, M. J. Szymański (red.), *Młodzież a dorośli. Napięcia między socjalizacją a wychowaniem*. Kraków: Instytut Nauk o Wychowaniu Akademii Pedagogicznej w Krakowie, s. 390-401.

Gajdzica Z. (2004). Status rodzinny i zawodowy osób z lekkim upośledzeniem umysłowym na tle zmiany społecznej. W: Z. Janiszewska-Niścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną. Wybrane problemy społecznego funkcjonowania oraz rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 37-48.

Giermanowska E. (red) (2007a). *Młodzi niepełnosprawni o sobie. Rodzina, edukacja, praca*. Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych.

Giermanowska E. (2007b). Zatrudnienie młodych niepełnosprawnych w opiniach pracowników Powiatowych Urzędów Pracy. W: E. Giermanowska (red), *Młodzi niepełnosprawni – aktywizacja zawodowa i nietypowe formy zatrudnienia*. Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych, s. 67-97.

Głaz M. (2007). Pozytywne doświadczenia z zatrudniania osób z niepełnosprawnością intelektualną na otwartym rynku. *Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych*, 4, 12, 269-278.

Hućik J. (2008). Czynniki warunkujące przygotowanie do zawodu osób niepełnosprawnych umysłowo. W: Z. Gajdzica (red.), *Między wsparciem doraźnym a wspieraniem racjonalnym, czyli o uwarunkowaniach socjalizacji społecznej osób niepełnosprawnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 77-94.

Janion E., Rudzińska-Rogoża A. (2004). Samoocena i jej wpływ na społeczne przystosowanie w szkole dla dzieci z lekkim upośledzeniem umysłowym. W: Z. Janiszewska-Niścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną t.1, Wybrane problemy osobowości, rodzin i edukacji osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 81-85.

Janiszewska-Niścioruk Z. (2005). Aktualna oferta edukacyjna dla dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną. W: Z. Janiszewska-Niścioruk (red.), *Sfery życia osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna wydawnicza „Impuls”, s. 211-223.

Jurgielewicz-Wojtaszek M.,Pawlak M. (2004). Wpływ zainteresowań na kształtowanie się drogi zawodowej młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim. W: Z. Janiszewska-

Niścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną t.2, Wybrane problemy społecznego funkcjonowania oraz rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 65-73.

Kazanowski Z., Byra S. (2004). Opinie rodziców młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie w stopniu lekkim na temat pomocy udzielanej rodzinie. W: G. Kwaśniewska, A. Wojnarska (red.), *Aktualne problemy wsparcia społecznego osób niepełnosprawnych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 137-148.

Kijak R. (2006). Subiektywny obraz jakości życia młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. *Szkola Specjalna*, 5, 237, 353-361.

Kirenko J., Parchomiuk M. (2006). *Edukacja i rehabilitacja osób z upośledzeniem umysłowym*. Lublin: Wydawnictwo Akademickie Wyższej Szkoły Społeczno-Przyrodniczej im. Wincentego Pola w Lublinie.

Kończak B. (2006). *Zatrudnienie osób niepełnosprawnych w Polsce. Uwarunkowania i skutki*. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.

Kościelska M. (2004). Jak poprawić sytuację osób niepełnosprawnych intelektualnie i ich rodzin – w różnych okresach życia? *Głos psychologa*. W: M. Kościelska, B. Aouil (red.), *Człowiek niepełnosprawny – rodzina i praca*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, s. 11-20.

Krause A. (2004). Problemy integracji w szkole ogólnodostępnej – koncepcja kontra ekonomia. W: Z. Janiszewska-Niścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną t.1, Wybrane problemy osobowości, rodzin i edukacji osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 229-237.

Kupisiewicz M. (2004). Edukacja ekonomiczna dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim. W: Z. Gajdzica, A. Klinik (red.), *Wątki zaniedbane, zaniechane, nieobecne w procesie edukacji i wsparcia społecznego osób niepełnosprawnych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 197-205.

Lipińska-Lokś J. (2004). Psychospołeczna sytuacja dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w klasach integracyjnych. W: Z. Janiszewska-Niścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną t.1, Wybrane problemy osobowości, rodzin i edukacji osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 249-256.

Łaś H. (2004). Jakość życia osób z niepełnosprawnością intelektualną – implikacje do systemu wsparcia społecznego i edukacyjnego. W: Z. Janiszewska-Niścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną t.2, Wybrane problemy społecznego funkcjonowania oraz rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 13-26.

Majewski T. (1999). Specyficzne problemy związane z pracą zawodową osób niepełnosprawnych. W: B. Szczepankowska, J. Mikulski (red.), *Osoby niepełnosprawne w środowisku lokalnym – Wyrównywanie szans*. Warszawa: CB-RRON, s. 179-188.

Mikrut A. (2004). Uczniowie z upośledzeniem umysłowym jako ofiary międzyrówieśniczej przemocy i agresji w szkole ogólnodostępnej – wstępne rozeznanie problemu. W: Z. Gajdzica, A. Klinik (red.), *Wątki zaniedbane, zaniechane, nieobecne w procesie edukacji i wsparcia społecznego osób niepełnosprawnych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 255-266.

Mikrut A. (1999). Agresja u osób upośledzonych umysłowo – uwarunkowania i przejawy. W: J. Pilecki, S. Olszewski (red.), *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza TEXT, s. 70-76.

Mikrut A. (2004). Wpływ przemocy rodzinnej na samoocenę i samoakceptację uczniów z lekkim upośledzeniem umysłowym. W: Z. Janiszewska-Niścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną t.1, Wybrane problemy osobowości, rodzin i edukacji osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 69-80.

Mrugalska K. (2004). Osoby z upośledzeniem umysłowym. W: B. Szczepankowska, A. Ostrowska (red.), *Problem niepełnosprawności w poradnictwie zawodowym. Zeszyty informacyjno-metodyczne doradcy zawodowego*. Warszawa: Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, s. 117-144.

Osik-Chudowolska D. (2004). Edukacja integracyjna w opinii rodziców dzieci niepełnosprawnych. W: G. Kwaśniewska, A. Wojnarska (red.), *Aktualne problemy wsparcia społecznego osób niepełnosprawnych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 117-124.

Ostasz J. (2004). Własne problemy życiowe w percepcji młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną. W: Z. Janiszewska-Niścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną t.2, Wybrane problemy społecznego funkcjonowania oraz rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 49-64.

Oszustowicz B., Baran J. (1999). Orientacja zawodowa młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim – uwarunkowania i konsekwencje. W: J. Pilecki, S. Olszewski (red.), *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza TEXT, s. 195-202.

Otrębski W. (1999). Zainteresowania zawodowe uczestników WTZ dla osób z upośledzeniem umysłowym. W: J. Pilecki, S. Olszewski (red.), *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza TEXT, s. 137-150.

Otrębski W. (2007). *Interakcyjny model rehabilitacji zawodowej osób z upośledzeniem umysłowym*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Otrębski W., Rożnowski B. (2008). *Sytuacja psychologiczna osób z niepełnosprawnością na rynku pracy*. Lublin: Instytut Rynku Pracy.

Palak Z. (2005). Rehabilitacja zawodowa osób z upośledzeniem umysłowym, a ich sytuacja na współczesnym rynku pracy. *Niepełnosprawność i Rehabilitacja*, 5, 3, 90-99.

Parys K. (2004). Kształcenie osób z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim – historia a rzeczywistość. W: Z. Janiszewska-Niścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną t.1, Wybrane problemy osobowości, rodzin i edukacji osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 195-208.

Pilecki J., Kudłacik E., Hwang M. (1999). Poziom rozwoju kompetencji społecznych a obraz samego siebie uczniów klas V-VIII lekko upośledzonych umysłowo. W: J. Pilecki, S. Olszewski (red.), *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza TEXT, s. 31-54.

Radecki P. (2007). Preferencje osób niepełnosprawnych w zakresie aktywizacji zawodowej – wnioski z badań. *Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych*, 4, 12, 157-193.

Radecki P. (2008). Przyczyny niskiej aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych w świetle wyników badań. W: *Identyfikacja przyczyn niskiej aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych - możliwości przełamywania barier zatrudniania. Materiały konferencyjne*. Warszawa: Krajowa Izba Gospodarczo-Rehabilitacyjna.

Sadowska S. (2006). *Jakość życia uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

Sadowska S. (2006). Ścieżka edukacyjna ucznia z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim – aspekty trajektorii społecznej. *Szkoła Specjalna*, 5, 237, 344-352.

Satoła M. (2006). Kształcenie zawodowe młodzieży niepełnosprawnej warunkiem jej aktywizacji zawodowej. *Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych*, 1-2 (5-6), 261-288.

Sikorska K., Waszyk M., Badura-Stronka M. (2008). Zapotrzebowanie na wielospecjalistyczną pomoc medyczną i pozamedyczne formy wsparcia niepełnosprawnych intelektualnie uczniów poznańskich szkół specjalnych i ich rodziców. *Szkoła Specjalna*, 5, 247, 323-332.

Skura M. (2008). Metodyka języka angielskiego w kształceniu uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. *Szkoła Specjalna*, 2, 244, 119-132.

Sowa J. (1999). Rozwój zawodowy jednostki niepełnosprawnej – ograniczenia. W: J. Pilecki, S. Olszewski (red.), *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza TEXT, s. 111-124.

Suchodolska J. (2009). Młodzi niepełnosprawni – w obliczu antycypowanej przyszłości. W: Z. Gajdzica (red.). *Człowiek z niepełnosprawnością w przestrzeni społecznej*. Kraków: Impuls, s. 83-99.

Wapiennik E. (2005). *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną. Dostęp do edukacji i zatrudnienia. Raport. Polska*. Warszawa: Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym.

Wapiennik E. (2006). Zatrudnianie osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce w świetle rozważań unijnych. *Szkoła Specjalna*, 1, 233, 23-34.

Wojtasiak E. (2006). Przyczyny bierności zawodowej uczestników warsztatów terapii zajęciowej. *Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych*, 1-2 (5-6), 149-159.

Zakrzewska-Manterys E. (2007). Wykształcenie a sytuacja zawodowa osób niepełnosprawnych”. W: E. Giermanowska (red), *Młodzi niepełnosprawni o sobie. Rodzina, edukacja, praca*. Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych, 57-79.

Zbyrad T. (2009). Niepełnosprawność intelektualna – problemy opieki i wyzwania społeczne.

W: Z. Gajdzica (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną w przestrzeni społecznej*. Kraków: Impuls, s. 103-112.

Żelechowska M., Żyta A. (1999). Formy pomocy osobom upośledzonym umysłowo. Rzeczywistość a oczekiwania. W: J. Pilecki, S. Olszewski (red.), *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza TEXT, s. 172-178.

Żmudzka M. (2004). Samoocena dzieci niepełnosprawnych intelektualnie uczęszczających do klas integracyjnych. W: Z. Janiszewska-Niścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną t.1, Wybrane problemy osobowości, rodzin i edukacji osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 47-57.

Żółkowska T. (1999). Rola warsztatu terapii zajęciowej w adaptacji społeczno-zawodowej dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną. W: J. Pilecki, S. Olszewski (red.), *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza TEXT, s. 230-238.

Źródła internetowe:

Brzezińska A. I., Kaczan R., Piotrowski K., Sijko K., Rygielski P., Wiszejko-Wierzbicka D. (2008). Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: czynniki społeczno-demograficzne.

http://www.portalwiedzy.pan.pl/images/stories/pliki/publikacje/nauka/2008/01/N_108_09_Brzezinska.pdf

Data pobrania 25.08.2010

Centrum Doradztwa Zawodowego i Wspierania Osób Niepełnosprawnych Intelktualnie - Centrum DZWONI

<http://www.centrumdzwoni.pl/>

Data pobrania 20.08.2010

Fundacja VIP, Projekt: Praca dla niepełnosprawnych szansą rozwoju Twojego przedsiębiorstwa

Źródło internetowe: <http://www.fundacijawip.pl/project.aspx?ProjectID=16>

Data pobrania: 14.08.2010

Polska Organizacja Pracodawców Osób Niepełnosprawnych

<http://www.popon.pl/>

Data pobrania 20.08.2010

Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym

<http://www.psouu.org.pl/>

Data pobrania 20.08.2010

Raport o stanie zatrudnienia osób niepełnosprawnych w Polsce. Polska Organizacja Pracodawców Osób Niepełnosprawnych.

<http://www.popon.pl/files/m.chmielewski/Raport%20o%20stanie%20zatrudnienia%20osob%20niepelnosprawnych%20w%20Polsce.pdf>

Data pobrania 14.08.2010

Ubóstwo i Niepełnosprawność Intelktualna w Europie – raport Inclusion Europe (Europejskie Zrzeszenie Stowarzyszeń Osób Niepełnosprawnych Intelktualnie i ich Rodzin) oraz Inclusion International

<http://www.psouu.org.pl/sites/default/files/publikacje/Ub%C3%B3stwo%20i%20Niepe%C5%82nosprawno%C5%9B%C4%87%20Intelktualna%20w%20Europie.pdf>

Data pobrania: 14.08.2010